

VOGELS LANGS DE NIJL

Hans Mensink

Begin mei heb ik twee weken met mijn vriendin en onze twee dochters in Egypte gereisd. Hierbij lag het accent op wat voor veel reizigers in Egypte geldt: het zien van de restanten van, en de musea over het Oude Egypte. Daarnaast wilden we het land leren kennen. Hierbij volgden we de Nijl, de langste rivier ter wereld, vanaf Caïro tot de imposante tempel van Abu Simbel zo'n 40 km ten noorden van de grens met Soedan (zie Fig. 1). Deze afstand bedroeg ruim 1200 km en is afgelegd per trein, boot, taxi en minibus. Het bijzondere van de Nijlvallei en de haar omringende Oostelijke, Westelijke, en meer naar het zuiden, de Nubische woestijn is dat cultuur en natuur heel dicht bij elkaar komen. Het is fascinerend om te zien dat in de gemiddeld zo'n tien km brede groene Nijlvallei over een enorme afstand het gehele leven - dorpen, steden, tempels, irrigatiewerken, landbouw, wetlands en dus ook de vogels - zijn samengebald in zo'n beperkt gebied. En het is ook fascinerend te zien dat de enorme druk op zo'n beperkt vruchtbaar areaal toch nog zoveel ruimte aan de vogels laat. Daar staat tegenover dat de bedreigingen legio zijn: Egypte is een Derde Wereldland waar de behoefte aan landbouw- en woongrond voor een sterk groeiende bevolking (ca. 80 miljoen mensen in 2005) hard botst met het instandhouden van wetlands en kleinschalige landbouw.

Fig. 1 Overzichtskartaart Egypte

Het was mijn opzet om in deze twee weken een beeld te krijgen van de avifauna langs de Nijl in relatie tot de directe omgeving. Ik heb geen specifieke vogelreservaten bezocht, heb de beschikking over een Bresser Cobra kijker (7-21x40, zoom) en wist dus bij voorbaat dat ik de meer algemene soorten zou gaan zien. Dit is ook gebleken. De route was opsplitsbaar in een aantal trajecten: 1) Caïro en omgeving (piramiden van Gizeh en Saqqara; het oude Memphis); 2) Nijlvallei vanaf Caïro tot El-Minya (Onder-Egypte, relatief noordelijk); 3) de Nijlvallei via Luxor naar Aswan en het Nassermeer (Boven-Egypte, relatief zuidelijk). Ik ben niet in de Nijldelta geweest.

Geografie en ecologie

De Nijl is de langste rivier ter wereld. Haar unieke ligging en eigenschappen maakten haar tot de bakermat van de Egyptische (faraonische) beschaving: ze overstromde één keer per jaar het omringende land over een afstand van meer-

dere kilometers. Hierbij zette de Nijl elk jaar 1 millimeter slib af en vormde zich een vruchtbare grond met een dikte van 4-8 meter. Deze voedselrijke grond wordt reeds zo'n 5000 jaren door de mens benut. De Nijl en haar directe omgeving zijn dan ook een pur sang cultuurlandschap. In 1971 vond een grote verandering plaats. In dat jaar werd de Grote Aswandam voltooid met de hulp van Sovjetingenieurs en werd het peil van de Nijl vanaf Aswan gereguleerd, afhankelijk van de

De Nijl bij Aswan - Hans Mensink

behoefte aan elektriciteit, irrigatie- en drinkwater. Van jaarlijkse (fatale) overstromingen is sindsdien geen sprake meer en het landbouwareaal (o.a. graan, suikerriet, katoen, fruit, groenten, luzerne) is met 30% vergroot (Goodman & Meininger, 1989). Er zijn nu ook weer grotere samengestelde akkers en velden, nadat in de jaren 70 Gamal Nasser grootgrondbezitters dwong grond aan de fellahin (boeren) te verkopen. Maar met name in het drogere Boven-Egypte is de landbouw langs de Nijl nog kaleidoscopisch kleinschalig. De gemiddelde bedrijfsgrootte is 0,9 feddans ($\approx 0,4$ ha). De fellahs bewerken het land met de hak en rijden met hun ezels beladen met bijv. suikerriet. Soms wordt nog een dromedaris gebruikt. De Nijlvallei omvat ca. 10% van de Egyptische landbouwgrond (90% bevindt zich in de Nijldelta). Nog altijd is de Nijl de ruggengraat van Egypte, maar wel een waar steeds meer spanning op komt te staan. Ondanks deze spanning blijft ze nog altijd één grote Ecologische Hoofdstructuur, waar zowel mensen, gewassen als vogels proberen te overleven.

Vogels

De sterk toenemende bevolking, de intensiverende landbouw en het veranderde waterregime van de Nijl hebben grote gevolgen gehad voor vogelpopulaties langs

de Nijl. Zo heeft de afsluiting door de Aswandam stroomafwaarts geleid tot een grote toename van riet- en lisdoddevegetaties. Hiervan hebben diverse reiger-soorten, de Indische karekiet en de purperkoet geprofiteerd (Goodman & Meininger, 1989). Het enorme Nassermeer dat ontstond ten zuiden van de dam bood nieuwe mogelijkheden voor cultuurvolgers als de eigenlijk typisch Afrikaanse Nijlgans (die ik niet heb gezien! ik ben er maar kort geweest). De broedgebieden van andere soorten als de bruingele babbelaar, de steenuil en de bonte ijsvogel verdwenen er onder water. Stroomafwaarts, dus naar het noorden, is door de dam het transport van zwevende partikels in het water sterk verminderd waardoor het zicht voor visetende vogels aanzienlijk verbeterde. De bonte ijsvogel- en de kleine zilverreigerpopulaties namen hierdoor toe (mogelijk verschoof een deel van de zuidelijke bonte ijsvogelpopulatie naar het noorden). De tot nu toe genoemde vogels zijn standvogels. De Nijl is echter voor veel trekvogels van groot belang. Dit is vastgesteld voor diverse in West-Europa geringde soorten als ooievaar, braamsluiper, grauwe klauwier, fitis, zwarte roodstaart, Noordse nachtegaal, witte kwikstaart, kwartel en pijlstaart (Goodman & Meininger, 1989). De vogeljacht is in Egypte helaas nog altijd mateloos populair en vooral Italiaanse jagers maken vaak de oversteek. Er zijn geen specifieke cijfers voorhanden over de jacht in de Nijlvallei en de gevolgen ervan.

Abu Simbel - Biotop valse rotszwaluw - Hans Mensink

De vogels die ik heb gezien, passen in het hierboven geschetste beeld: veel soorten die in wetlands voorkomen zoals diverse reigers, maar ook sporenkievit, purperkoet, witwang- en witvleugelstern en steltkluut. Daarnaast zijn er diverse soorten die meer aan stad en dorp of aan het platteland gebonden zijn. Tot de eerste groep behoren de huismus, de grauwe buulbuul, de Nijlhoningzuiger (vooral in

struwelen en parken) en de torenvalk (vaak in tempels, tot in het centrum van Caïro), tot de tweede horen o.a. grijze wouw, ooievaar en boerenwaluw (de roodbuikige ondersoort *savignii*). Bonte kraai, zwarte wouw, palmtortel, bijeneter en koereiger zag ik zowel in dorp of stad als op het platteland.

De Nijl is vooral een rivier voor reigers: op of langs het water zie je overdag altijd wel kleine zilver-, koe- en in mindere mate ralreigers, tot aan de oevers van de grotere steden (Aswan, Luxor, Edfu, Komumbo). Overdag zijn er vermoedelijk voedselvluichten, maar dan zijn er veel meer kolonies dan ik op grond van Goodman & Meininger (1989) zou hebben verwacht. Zij noemen in dit standaardwerk koe-, kleine zilver- en ralreiger weinig talrijke broedvogels langs de Nijl. Er lijkt zodoende sprake van een forse expansie. Zo heb ik alleen al tussen Luxor en Aswan minstens vijf kolonies kleine zilverreigers gezien, waarvan enkele in combinatie met ralreigers. Het is echter ook mogelijk dat een deel van deze reigers hinkstap-sprong langs de Nijl naar noordelijke broedgebieden in de Nijldelta of zelfs Europa trekt, waarbij broeders en trekkers niet goed uit elkaar zijn te houden. Andere reigersoorten die ik heb gezien waren woudaapje, kwak, blauwe reiger, purperreiger en grote zilverreiger. De grote zilverreiger is in de Nijlvallei aanzienlijk minder algemeen dan de kleine zilverreiger.

Vier sterk tot de verbeelding sprekende soorten zijn bijeneter, grijze wouw, roze pelikaan en lannervalk. Bijeneters zag ik regelmatig in grote groepen langstrekken vanaf het hoteldak vlakbij het centrum van Caïro. Het zijn relatief late doortrekkers die langs de Nijl naar het noorden trekken en dus ook over Caïro heen moeten vliegen (Goodman & Meininger, 1989). Caïro ligt nu eenmaal als een fuik waar de Nijl overgaat in de Delta en deze enorme metropool (ca. 15 miljoen inwoners) kan nauwelijks worden ontweken. In de 80er jaren broedden naar schatting zo'n 1000 paren van de grijze wouw in met name Boven-Egypte. In de 60-70er jaren kromp de populatie aanzienlijk, o.a. door het bestrijdingsmiddelengebruik. Als meer opportunistische soort - zo legt ze het gehele jaar door eieren - lijkt het inmiddels weer een meer regelmatige broedvogel. Het is een prachtig beest. Ze heeft een onstuimige en sternachtige manier van vliegen, eet voornamelijk insecten en muizen en broedt in bomen. Bij het "bidden" zakt ze steeds een stukje lager. De interactie van de grijze wouw en de torenvalk is volgens mij een interessante. Ze bezetten ongeveer dezelfde ecologische niche, maar mogelijk ontlopen ze elkaars concurrentie toch door (maar net) verschillende voedselkeuzes. De roze pelikaan broedt niet in Egypte maar wordt als trekvogel regelmatig gezien. Wellicht komen ze uit overwinteringsgebieden in Soedan en Ethiopië. De twee die ik boven de Nijl bij Aswan in noordelijke richting zag vliegen kunnen broedvogels uit Rusland of Turkije zijn. Precieze trekroutes zijn niet bekend. De lannervalk is een valk van woeste rotsachtige gebieden. Ik zag 1 juveniele lannervalk in het Dal van de Koningen, vliegend langs een rotswand. Het is de lannervalk geweest waaraan het gezichtsprofiel van de Oud-Egyptische god Horus is ontleend. In de tempel van Horus bij Edfu was een aparte ruimte waar lannervalken werden gehouden ter verering. Ze werden gelijkgesteld aan de goddelijke farao's. De lannervalk is vooral een Afrikaanse valk. Net als de slechtvalk is de lannervalk in Afrika bekend als broedvogel van grote stadsgebouwen. In Egypte komt dit, voorzover ik weet, niet voor en broedt ze op richels van rotswanden in droge, open terreinen. Mijn

waarneming vlakbij de grafombe van Toetanchamon past in dit beeld. In dergelijke droge kale rotsachtige gebieden brengen ze hun jongen groot in de tijd dat veel trekvogels passeren (Voous, 1986). Zo moeten o.a. kwartel, hop en gele kwikstaart het ontgelden.

Kleine zilverreiger (Aswan) - Hans Mensink

Tenslotte

De Nijlvallei en haar omgeving, inclus de vogels, zijn buitengewoon fraai. Het is ook een kwetsbaar agro-ecosysteem, waar de hoge bevolkingsdichtheid en dus de behoefte aan woon- en landbouwgrond een sterke druk uitoefent op de wetlands. Toch is het nog altijd een vogelrijk gebied, hetgeen bewijst hoe belangrijk de Nijlvallei is voor het voedsel en de rust van vogels. De nabije toekomst zal uitwijzen in hoeverre mensen en vogels samen kunnen blijven leven en de vogels voldoende ruimte krijgen.

De boeken

- 1 Bruun B. & Baha el Din S. Common birds of Egypt. Revised edition. The American University in Cairo, Egypt, 2002.
- 2 Cortridge D.M. & Porter R. Birds of Egypt and the Middle East (a photographic guide to). New Holland Publishers Ltd, London, UK, 2001.
- 3 Goodman M.G. & Meininger P.L. (eds). Birds of Egypt. Oxford University Press, Oxford, New York, 1989.
- 4 Voous K.H. Roofvogels en uilen van Europa. Brill E.J., Leiden, 1986.